

Feltétlenül ebbe a csoportba kell még sorolnunk: A *Winkler-kódex*ben latinul is, magyarul is szereplő Kereszt-officiumot,²⁷ a Quindecim gradus-ájtatosságot a *Gömör-kódex*ből,²⁸ a *Keszthelyi-kódex* bűnbánati zsoltárait és a *Czech-kódex* Mindszentek litániáját.²⁹

6. Végül nem szabad megfeledkeznünk a Mária örömeivel és fájdalmaival foglalkozó imákról és elmélkedésekről, valamint a Szent Brigitta 15 imádságáról. Ezek azonban már ismerősek irodalomtörténetünk előtt, itt csupán a megfelelő rendszertani besorolás végett kell megemlítenünk.

Szabó Flóris

Kazinczy köre és az 1811/1812. évi országgyűlés

1812. február 3-án Kazinczy Ferenc költői levelet intézett barátjához, gróf Desseffy Józsefhez. Az episztola így szól:

Horvát, aki neked levelem bényujtja, hogy öt
Nálad ajánljam, ugyan nem kéri, de még is ajánlom,
Nem mivel enélkül hozzád nem juthat, hanem hogy
Mind neki kedves az én káromon fellépni teelődbe,
Mind nekem az, titeket szeretett Nagyok öszve csatolni,
S e munkát mának s a történetnek irigylem.
Néked, néki, nekem azon oltár lángja lobog fényt
Pályánk szép koszorúja felé, de különbözik utunk
És az a határ, mellyen túl hágni nem enged Apollon.
Én hátul maradék; te korán legelőre haladtál,
Lustrumaid közül ma telik még nyolczadik, és im
Már negyed ízben ülsz, nagy Képviselője Megyédnek,
A Haza Vénei közt, tisztelve, csudálva, szeretve,
Mint nem senki. S az én nevem itten az Országló nép
Gyűlésében zenge ajakidról! a Te ajakidról.
Oh nem várt ragyogás! oh kedves zengzet! Ez egy fény,
És egyedül ez az, amelyért ha szabad vala vágyom,
Vágytam volna: kevély lelkem pulya diszre nem ásit.
Ám ha szeretsz, s ha barátodnak kérelmire hajlasz,
Nyelvünk Varro-ját te se késs kebeledbe fogadni,
S hogy lelkes, hogy erős, hogy nyájas társat ölelsz, hidd.

A költeményt nem egyenesen Desseffynek, hanem „nyelvünk Varro”-jának, Horvát Istvánnak küldte el március 12-én, kérve, hogy ő maga adja azt át a grófnak, amint az episztola kezdetén olvasható.

Miért volt minderre szükség? Ha elolvassuk a költeményt, akkor sem tudjuk meg. Miért „zengette” Desseffy az országgyűlésen Kazinczy nevét és mi köze ehhez Horvátnak? S miért kapcsolódik mindez „egyazon oltár lobogó fényéhez” mindhármuk számára?

A homályosnak tűnő célzások csak akkor világosodnak meg előttünk, ha megpróbáljuk a költemény keletkezésének körülményeit felderíteni.

1811 decemberében Pozsonyban, az országgyűlés nyilvánossága előtt elhangzott Kazinczy Ferenc neve. Az egykor bilincsből tartott politikai fogolyé, aki a kiszabadulása óta eltelt évtized alatt lassan, szinte észrevétlenül, a jakobinus-mozgalom vérbefojtása után újból ébredező, magyar irodalmi élet vezető tekintélye lett. Nevét Szabolcs vármegye követe ejtette ki, gróf Desseffy József, s ezzel a pénzügyi bajokkal viaskodó, közjogi sérelmekkel küzdő, heves országgyűlési viták légkörében egy rövid időre a szellem, a művelődés magasabbrendű varázsát idézte fel.

Kazinczy boldogan, szinte gyermekes örömmel fogadta a hírt, „Nem tudok egyebet – írta – mint azt, hogy *nevem* a publ. Sessióban s a Pipsz szájából hangzott. Nem örül két ember... jobban a maga pántlikácskájának mint én annak, hogy nevem *ott* hangzott és a Pipsz szájából hangzott. Hiúságom nem óhajt semmi más szerencsét, mint épen ezt.”³¹

²⁷ Nyt. 2. 124.

²⁸ Nyt. 11. 364.

²⁹ Keszthelyiben: Nyt. 13. 305; Czech-ben: 14. 331.

³¹ Kazinczy Ferenc levelezése, IX. köt. 243.

Az egykori politikai fogolynak nagy erkölcsi elégtétel volt, hogy tevékenységének híre eljutott az ország legfőbb politikai fórumára is. Megelégedését fokozhatta, hogy nevének említése éppen a „jutalomkérdéssel”, vagyis annak a pályázatnak emlegetésével kapcsolatban történt, melyet a tübingi Cotta könyvkereskedés által tűzött ki „egy magyar nemes”, és amelynek tárgya az volt, alkalmas-e a magyar nyelv arra, hogy államnyelv legyen.²

Dessewffy szónoklata azért kapcsolódott ehhez a kérdéshez, mert az országgyűlésen is a magyar államnyelvről folyt a vita. Kazinczy pályamunkájának emlegetése tehát, mely ugyanazt az ügyet védte, melyet most a rendek politikai törekvései igyekeztek kiharcolni, több volt személyes problémánál. Ennél valóban sokkal több: nem egyéb, mint a nemzeti öntudatot felébresztő irodalmi mozgalom találkozása a politikai valósággal.

Nem arra a közismert tényre gondolunk, hogy a nemzeti megújulás kezdeteit az irodalmi mozgalmak vezették át a politikába. Egy különleges, közvetlen érintkezést figyelhetünk meg itt, az 1811/1812. évi országgyűlés tárgyalásain. Első alkalom volt ez az ország történetében, hogy az irodalom és a tudomány irányító erőként lépett fel a politikai élet fórumában, hogy utat mutasson a további fejlődésnek.

A következőkben ezt a jelenséget próbáljuk közelebbről megvizsgálni.

A tübingi pályakérdés

Az a pályázat, melyet a tübingi Cotta könyvkereskedés hirdetett meg az Allgemeine Zeitung 1808. március 10-iki számának mellékletében, már Kazinczyékban gyanút keltett. Egy percre sem hitték, hogy azt valóban valamilyen önzetlen „magyar nemes” tette fel, mint a felhívás hirdette. Nagyon helyesen, már kezdetből a bécsi udvart sejtették mögötte. De egészen rossz irányban tapogatóztak, mikor József nádort gyanúsították vele.³ Ma már, a bécsi levéltár anyagának feltárása után régóta tudjuk, hogy a tübingi pályakérdés egyenesen a bécsi rendőrség akciója volt, s „az önzetlen magyar nemes” álarca mögött a bécsi rendőrfőnök lappangott.⁴ Célja pedig az volt, hogy a kérdés felvetésével a Magyarországon élő nemzetiségeket a magyarok ellen ingerelje.

A magyar írók, bár gyanakodtak, a valóságot nem sejtették. Kazinczy lelkesedéssel fogott a válaszadásba, s ugyanilyen lelkesedéssel írt Dessewffy József is. Évek teltek azonban el, s Kazinczy nem kapott feleletet Tübingából. Dessewffy írását pedig a Hazai Tudósítások című pesti folyóirat, ahová beküldte, nem közölte. A cenzúra ugyanis megakadályozta a magyar nyelvet védő pályamunkák megjelenését, ugyanakkor azonban a nyelv ellen nyilatkozó művek akadálytalanul megjelenhettek.

Igy került sor arra, hogy Dessewffy e pályázatot az országgyűlésen keserűen emlegesse.

Johann Michael Armbruster (1761–1814) udvari titkár a rendőrhivatal egyik kiemelkedő és sokoldalú műveltségű tisztviselője a következő szavakkal indokolta az álarcos pályázat meghirdetését Sumeraw rendőrfőnökhöz intézett felterjesztésében: „Mindenki, aki az irodalom állapotát ismeri, tudja, hogy a birodalom egyetlen részében sem gyakorolnak a némileg kiválóbb nemzeti írók a művelt és félig művelt osztályok gondolkozásmódjára oly nagy befolyást, mint Magyarországon. De nem is uralkodik az írók közt sehol oly erős esprit de corps, mint a magyarok közt. Míg a többi tartományban az irodalom oltáráról élő emberek egymást üldözik, rágalmazzák, megtámadják, a magyar írók úgyszólván láthatatlan egyházat alkotnak, melynek tagjai, akár hazájukban, akár külföldön élnek, az egésznek és minden egyesnek dicsőségéről, mint közös javukról gondoskodnak, és amennyire ez őket magukat és a hazai ügyeket érinti, a közvéleményt megnyerik és megtartják. Egymás közt folytonos levelezésben állanak, és politika és irodalom nálunk rendesen karöltve jár.”⁵

Mindez nem egyéb, mint a magyar írói mozgalom iránti önkéntelen elismerés és az ennek nyomában támadó aggodalom kifejezése. Ma sem lehet több hozzáfűzni valóknak. Armbruster jól látta a helyzetet. Csak abban tévedett, hogy ötlete nem járt sikerrel. Sőt, még inkább felélesztette azt a szellemet, melyet úgy jelölt meg, hogy „politika és irodalom karöltve jár”. Ez a pályázat adott ugyanis alkalmat Kazinczy Ferencnek, a magyar irodalom vezérének arra, hogy egy modern szellemű kis irodalomtörténeti összefoglalást írjon meg, felhívva a figyelmet a magyar nyelv tekintélyes múltjára.

E munkában, szemlélt tartva a magyar nyelv története felett, ezeket írta: „Miolta a választás thronusunkra Austriai fejedelmeket ültetett, a nyelvet nem tudták, s fijaikkal kik eránt bizonytalanok voltak, ha meg fognak e választatni, nem tanultatták.” E mondathoz pedig a következő szövegű jegyzetet csatolta: „I. Ferdinánd nyelvünket a maga két fiájával, Maximilián és Ferdinánd Fő-Hercegekkel tanultatta. (Lásd Sylvesternek ajánló levelét

² HEINRICH GUSZTÁV: Kazinczy Ferenc tübingi pályaműve a magyar nyelvről. Bp. 1916. 3–6. stb. 1.

³ Kazinczy lev. VI. köt. 149.

⁴ WERTHEIMER EDE: Az 1807-diki magyar országgyűlés. Száz 1896. 293–309., 394–412.

⁵ 1807. okt. 26. Idézi. WERTHEIMER: i. m. 405.

Új-Testamentoma előtt. Új-Sziget, 1541.) Ő egy Jan. 19 d. 1527. költ levelében, valamint egy későbbiben is, Jul. 17 d. ugyanazon eszt., megígérte a Rendeknek, hogy a nyelvet nem csak megtartja hanem elő is segéli.⁶

Dessewffy József, az országgyűlés szónoka, jól ismerte Kazinczynak ezt a kéziratban maradt és elszüllyesztett művét, mely még 1808 nyarán készült el. Ugyanez év augusztusában meglátogatta Kazinczyt Széphalmon, elolvasta a művet, s azzal teljesen egyetértett.⁷ De nemcsak hogy egyet értett vele, hanem a nyelv történeti múltjára való hivatkozás mély benyomást gyakorolt rá. Annnyira, hogy az országgyűlésen mint a megyék felterjesztéseinek szövegéből megszerkesztett gravamen összeállítója különös figyelemmel volt rá, és az I. Ferdinánd leveleire vonatkozó adatokat mint történeti érveket felvette az államnyelv indokai közé.

Igaz, hogy az országgyűlési rendeknek már régi gyakorlata volt sérelmeik, jogaik kimutatása érdekében a történelemre való hivatkozás. Mégis, Dessewffynek ez a cselekedete több volt ennél a szokásnál. Mindez akkor lesz világossá előttünk, ha megfigyeljük, miként folyt le a Dessewffy által szerkesztett államnyelvi felirat országgyűlési tárgyalása. Előbb azonban még Horvát Istvánról kell megemlékeznünk.

Horvát István

Horvátot Ürményi országbíró vitte magával az országgyűlésre, mint titkárát. Bár nemesi származású volt, apja székesfehérvári szűrszabó, s valójában ő maga sem nemesi, hanem kispolgár-típus. Annak a társadalmi csoportnak tagja, mely Franciaországban forradalmat robbantott ki, magyar földön azonban kifejlődni nem tudó, vékony réteg, mely a köznemesség mellett perifériára szorult.

A nemesség asztalához tehát alárendelt helyzetben kerül: eredetileg az országbíró házi embere, fiainak nevelője, s ezen az úton jut az országbírói titkársághoz. Sem a rendes, sem a kerületi üléseken nincs felszólalási joga, csupán magánjellegű összejöveteleken fejtheti ki véleményét. Mégis, ezt az alárendelt társadalmi helyzetét is ki tudja használni.

Az országbíró asztala az a hely, ahol összetalálkozik az országgyűlési ellenzék vezéreivel, megismerkedik fővezérükkel, Vay Józseffel és Dessewffy Józseffel is. Működése szakképzettségének megfelelően, kezdetől fogva a tudományos és a történeti alapokat keresi, kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy a politizáló, és történettudományban járatlan ellenzéki nemesség számára az államnyelv kérdésében hiteles, történettudományos alapot szolgáltat.

Tevékenységéről hosszú levélben számol be barátjának és triász-társának a Kazinczyval való ismeretségben, Szemere Pálnak.⁸ Ebben a beszámolójában olvashatjuk: „... az országbíró asztalánál... oly páthosszal szólottam Vay József jelenlétében a Magyar Nyelvnek diplomatikai régi keletéről, hogy a Római Nyelv barátai álmélikodtak előadásomon, s e től az órától fogva nem tsak szeretni, hanem betsülni is kezdenének, s az öregem [Ürményi] nyilván kijelenté előttük, hogy engemet tisztel, és szerencsének tartja, hogy mellette vagyok. — Nem tudom, mi szent tűz szállott meg ezen szempillantásban, s Római bátorsággal mertem a Fő Ispanyok, és a Magyar Cancellaria tagjai előtt a nyelvről oly fenyven szólni: azt tudám, hogy hátom megett kiki kérdezősködött nevemről és azután el halmozott magasztalásaival.”

Rendkívül fontos pillanat ez, nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy hazai vonatkozásban fordulópont. Horvát a magyar nyelv oklevéltani régiségére hivatkozik, az írásbeli anyanyelvűségre, abban a környezetben, ahol főrendek és köznemesek általában a maguk szűk, politikai érdekkörén túl alig látva, már mit sem tudtak az eredeti állapotokról.

A nyelvkérdés országgyűlési vitája

1811. december 3-án állt fel Ghyczy József, az országbíró ítélmestere az országgyűlés izgatott légkörében, hogy a magyar nyelv ügyében szerkesztett gravament felolvassa.

Már az első cikkely elhangzása után, a személynököt megelőzve szólalt fel Muzslay Antal, Csanád vármegye követe, és azt kívánta „hogy a Magyar Nyelv eránt különös Fel-Írás terjesztessék Ő Felsege elejébe; szükséges, úgymond, hogy már egyszer 21. Esztendőknék elforgása után egész igyekezettel, minden személyes tekintetek félre tételével oly lépés tétessék, a melly mellett a Magyar Nyelv a köz dolgok folytatásában használtassék; ezt pedig tsupán ezen Ország Gyűlésének hathatós munkálkodása és Ő Felsege kegyessége eszközölheti”.⁹

⁶ HEINRICH G.: i. m. 130.

⁷ Kazinczy lev. VI. köt. 28., 30.

⁸ Pozsony, 1811. dec. 17 — 22. Orsz. Széchényi Kvtár, Irodalmi levelestár.

⁹ Diarium comitiorum regni Hungariae etc. 1811 — 1812. Posenii, 1812. 335. sk.

Mailáth György, aki mint személynök, az alsó tábla ülésein elnökölt, megpróbált ellenállni. „Még azt sem tudjuk, miben álljon a kérésünk” — akarta mérsékelni a hangulatot. Azt javasolta, hogy a feliratról majd a tanácskozás végén döntsenek. A rendek azonban „majd nem egy értelemmel s egyes akarattal aróan voltak, hogy különös fepresentatio terjesztessék Ő Felsege elejébe, a' Magyar Nyelv eránt való kívánságá[ról] az Országnak”, melyet a többség nagy nyomására azonnal el is fogadtak.

Horvát ezalatt még kimerülten aludt szállásán. Előző este érkezett meg ugyanis Bécsből, ahol néhány hetet töltött, állandóan azon aggódva, hogy nélküle kezdik a magyar nyelv ügyét tárgyalni. December 2-án este, mikor Pozsonyban kilépett az utazókocsiból, első kérdése volt a körülállókhoz, tárgyalta-e már a diéta a magyar nyelv ügyét. Megnyugodva hallotta, hogy még nem, s ezért másnap sokáig aludt és későn kelt fel. Csak délelőtti 11 óra körül hagyta el a szállását. Diszbe sem öltözött, mert csupán Weber Simon pozsonyi könyvkiadóhoz indult. Az utcán azonban, éppen mikor az országház előtt elhaladt, rákiáltott egy ismeretlen fiatalember: „És a' Tekéntetes Ur nincsen jelen a' Magyar Nyelvről folyó vetekedésen?”

Mint a szélvész, rohant be azonnal a kapun, de mivel nem volt díszben és kardot sem kötött, csak a karzatra mehetett be. Ghyczy ekkor már javában olvasta a gravament.

Csakhamar elérkezett arra a helyre, ahol Dessewffy a Kazinczytól tudott Ferdinánd-kori adatra hivatkozott. Mailáth azonnal bejelentette, hogy a törvénykönyvben Ferdinánd alatt semmiféle cikkelyt nem talál, mely a magyar nyelv védelméről megemlékezne. „Magyarázta a dolgot mindjárt Dezsőfy József — írja Horvát — hogy az érdekeltetett assecuratio nem törvényben van, hanem Resolutioban foglaltatik, de a personalis azt állítá, hogy ha tsak elő nem adatik a' Resolutio, különben a'ról emlékezni nem lehet.”

Zavarodás állt be. Dessewffy ugyanis nem tudott semmi közelebbit: Kazinczy a tübingai pályamű jegyzetében nem jelölte meg a forrást, honnét vette az értesülést I. Ferdinánd 1527-i leveleiről. Horvát viszont mindent pontosan tudott, az adatokat hűségesen egybegyűjtötte. Azt azonban senki nem sejtette, hogy ő ismét Pozsonyban van, hiszen Dessewffy maga is nemrég még Bécsben beszélt vele.

„Én majd meg szállamlottam a Galeriáról — írja tovább Horvát —. Alant minden elakadt... Láttam a zavarodást, s integetvén le, hogy nálom meg vagyok, végre meg sajdított a Pétsihez közel ülő Úrményi Maximilián [az országbíró fia], s el értette mit akarok mondani. Tüstént megsugta Pétsinek, s ez azonnal fennyen meg ígéré a Personalisnak, hogy holnap el fogja a Resolutiót hozni magával. Futni akartam tüstént nyakrafőre érte, azonban a délután két óra végét vetette úgy is az Országos Ülésnek. Ki menet Pétsi négy órára magához rendelt.”

Péchy Imre Pest megye követe volt, a köznemesi ellenzék egyik kiemelkedő, művelt tagja, egyike azoknak, akik már az 1807. évi országgyűlésen is kitűntek. A találkozóóról Horvát így számol be levelében: „Meg jelentem gondosan Jegyzéseimmel Pétsinél. Már egy szép követ gyülekezet vára reám. Föl olvastam nem tsak Ferdinándnak két leveleit, hanem Zápolya jóvendölését is, számtalan más, Nyelvünknek históriáját illető dátumokkal... Még más egyéb nyelv terjesztő eszközöket is írásba tettünk, és oly kötelesség tevés mellett váltunk el egymástól, hogy kiki még az éjjel és másnap reggel apostolkodni tartoznánk.”

Ez a hang már nem a felvilágosodás higgadt hangja: nem a történeti múltat hideg kritikával szemlélő racionalizmusé. Horvát előadásában már a reformkori országgyűlések izgalmával teljes képe vetül előre.

Elbeszélését így folytatja: „Tizenegykor tértem Haza, s nyughatatlanságomban nem alhattam. Eszembe jutott, hogy több ellenvetés fog lenni a' különös kérdésekben mintsem a' Bevezetésben; ugyanazért tollhoz nyúltam, és rövid Oratiokat készítettem a' Magyar Nyelv keletéről az Ország Gyűlésén, a' Törvénykedésben, a' Magános életben, a' Fejedelemmel való Tractatusokban, s' a. t. Ezeket másnap reggel ki osztottam esmerőseimnek, hogy minden ellen vetésekre készek lehessen(ek). Azt előre tudtam, hogy a' Históriai Dátumok nagy tüzet fognak adni, s a' Personalis nem leszen képes valamit ellenek mondhatni.”

Így került sor 1811. december 4-én délelőtti a magyar nyelv ügyének további tárgyalására. Péchy Imre, felszólalván, Horvát adatainak birtokában most már megfelelt a perszonális kívánságának. Sőt, még további adatokkal is szolgált.

Az előadottak hatása leírhatatlan volt. A lelkesedés óriási méreteket öltött és Mailáth ellenvetéseit elsöpörte. „Oly nagy volt az egység — írja Horvát — hogy nyelvünk ellenségei szóllani nem bátorokdakt, nem is tanátslottam volna illyest próbálni senkinek...”

A történeti források

Melyek voltak azok a viharos lelkesedést előidéző történeti források, melyek a magyar nyelv és a nemzeti szabadság történelmi jogait bizonyították a rendek gyülekezete előtt?

Ezzel a kérdéssel történetíróink még nem foglalkoztak. Sőt, az országgyűlés elbeszélő még Horvát István szerepéről sem számolnak be. Horvátról csak Szekfű Gyula tesz említést, Vass Bertalan Horvát-életrajza alapján.¹⁰ Vass Bertalan ugyanis az egyetlen szerző, aki ismerte és nagy részében le is közölte Horvát levelét Szemeréhez, melyben saját szereplését elmondja. A történeti érvek forrásai azonban ebben a levélben sem olvashatók, Horvát nem sorolja fel azokat. Ez az oka, hogy a szerepéről megemlékező két szerző sem ismerteti. Pedig ha az országgyűlésnek irodalmi vonatkozásait akarjuk megvizsgálni, e források ismerete elengedhetetlen.

A diéta naplójában pontosan megtalálható minden adat, melyet a gyűlésben felolvastak. Az 1811. december 4-i ülés leírásában ugyanis ezeket olvashatjuk:

„A Státusok tett ajánlásokhoz képest előmutatták Szenkvitzi Kovachich Mártonnak azon könyvét, a' mellynek ez a tizme: *Supplementum ad vestigia Comitiorum apud Hungaros celebratorum Tom. 3-ius*, a' mellyben a 96-dik laptól kezdve egész a' 101-dikig szóról szóra bé vagy on iktatva I-ső Ferdinánd Tsászár és Királynak a' Magyarokhoz utasított 1527-dik Eszterendi 19-dik Januáriusban költ, 's a' Nemzetet bátorságossá tévő Levele, a' mellyben az akkori szomorú környüállásokat . . . hosszasan le rajzolván, Levelének vége felé a' Nemzetet bizonyossá teszi, hogy valamint minden szabadságait, úgy a' Nemzeti Magyar Nyelvet is egész erejéből és igyekezetéből mind maga feltartani fogja, mind successori által megtartatja . . .”¹¹

Az országgyűlési napló ezután idézi a szöveget: „*Wollen noch zukunfftigen Zeit die Hungarische Sprach und Nation (sso gegen der Christlichen gemeinde woll verdienen) mit allen unsern Krefften und Vormogen handhaben.*” (A magyar nyelvet és nemzetet, mely a keresztény világnak már annyi szolgálatot tett, a jövőben is minden erőnkkel és igyekezünkkel fenn akarjuk tartani.)

Ez volt tehát a fő szöveg, melyre Kazinczy a tübingai pályaműben hivatkozott. A másik Ferdinánd-levél, melyben a király ugyancsak a magyar nemzet és nyelv megőrzését ígéri, Kassa város levéltárában volt található, másolata pedig a Kaprinai-gyűjtemény XXVII. kötetének 204. lapján, az Egyetemi Könyvtárban, ahol ma is megvan.

Az országgyűlés nyilvánossága előtt a bécsi kormány számára meglehetősen kényelmetlen dolog volt az első Habsburg magyar királynak, az összes, későbbi uralkodó ősenek fogadkozásait és be nem tartott ígéreteit felidézni éppen akkor, mikor a magyar alkotmányos szabadság és a nyelv teljes elnyomására készültek. Éppen akkor, mikor a kormányzat azon fáradozott, hogy a magyarság előtt elködösítse saját szabad és független múltját, s valósággal szüggerálja az örökös szolgaság eszméjét.

Írók a bécsi „örökös szolgaság”-eszmé szolgálatában

Míg Kazinczy köre, vagy — miként a bécsi rendőrség nevezte — „a magyar írók láthatatlan egyháza” a nemzeti függetlenség gondolatának megőrzésén munkálkodott, Bécs által megfizetett pasquillus-írók éppen ellenkezőleg, a birodalomba való teljes beolvadás érdekében, a nemzet szabad múltját próbálták letagadni.

Ennek a támadásnak fő célpontja a magyar nemesi alkotmány volt. Kötőnő alkalom arra, hogy a nemzet egésze ellen koncentrált támadás olyan látszatot öltson, mintha csupán a feudális nemesség kiváltságait próbálnák kikezdeni. Valójában azonban itt a nemzet egész, független létének megsemmisítéséről volt szó. Ez csakhamar kiderült a Bécs által fizetett „álarcos írók” megnyilatkozásaiból. Így kerülhetett sor arra, hogy ugyanez az országgyűlés két író megbüntetését és könyveik elkobzását követelje.

Már a tübingai pályakérdés felvetésének idején ajánlkozott egy rendőrtisztviselő, a magyarország iszületésű Piringer Mihály udvari titkár egy röpirat megírására. A címe ez lett volna: „A magyar, mint az osztrák császári állam hazafia.” Azt ajánlja, hogy történeti adatokra támaszkodva kell kimutatni a magyar szabadsággondolat lehetetlenségét. A török alól a Habsburgok szabadították fel az országot, ezért a nemesség köteles a közterheket viselni, és az alkotmány különben sem változhatatlan.¹²

Piringer szolgálatait ekkor még nem vették igénybe, de amint közeledett az 1811/1812. évi országgyűlés összehívása, sor került rá. A kormányzat érdekében írt „történeti munkáját” 1810-ben jelentette meg Bécsben, a következő címmel: *Ungarns Banderien und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt*. I. Theil.

Magyar estendővel később pedig, éppen a diéta összehívásának évében a bécsi Theresianum egyik tanárának, Anton Wilhelm Gustermann könyvcenzornak egy műve jelent meg, hasonló

¹⁰ VASS BERTALAN: Horvát István életrajza. Bp. 1895. — SZEKFI GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp. 1925.

¹¹ Diarium, 345–346.

¹² 1807. nov. 17-i felterjesztés a rendőrfőnökhöz. Idézi WERTHEIMER: i. m. 409–410.

sugalmazással: *Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungarn*. I. Band. (A második kötet 1816-ban jelent meg.)

Ezekhez járult harmadiknak egy névtelen röpirat is: *De potestate et juribus Status in Bona Ecclesiae et Clericorum*. Wien, 1811.

A művek időzítése és mondanivalója nyilvánvaló volt: az országgyűlés megnyitásának idején mindhárom a magyar alkotmányt támadta és történeti érvekkel igyekezett kimutatni, hogy az a nemzeti szabadság, melyre a magyarok minduntalan hivatkoznak, tulajdonképpen nem is létezett.

Kazinczy 1811. október 3-án éppen Dessewffyt kéri, hogy Pozsonyból hozza meg neki az említett három művet: „Reményem édes barátom, hogy Te a' Diaetáról meghozod ezen . . . könyveket . . . és így megolvashatom . . . Minthogy Gustermann Büchercensur és Prof. a' Thesianumban, Piringer pedig Ud. Secretarius — 3-ik munka írója nem spendirozá a' maga becsületes nevét — s minthogy Bécsben s ez idén s tavaly nyomtattattak: úgy tetszik, hogy azért vannak írva, hogy a' Diaetanak Vezérlőji lehessenek.”¹³

Vida Lászlónak már így ír: „ . . . 23-dikban bémentem az Ujhelyi Gyűlésre, 's figyelmessé tettem a' Rendeket, hogy Gustermann, Piringer és az . . . Anonymus . . . törvényeink alá cuniculusokat ásnak. Két embert kivévén a' többi úgy látszott, hogy szóllásomat Gyűlésbe nem valónak tartja. De a' Diaetán (a' mint az után hallottam) nyomták a dolgot.”¹⁴

Az országgyűlés 1811. november 30-án tárgyalta a könyvek ügyét.¹⁵ E tárgyban tehát megint Kazinczy befolyásolta Dessewffyn és a megyegyűlésen keresztül a diétát.

Kazinczy maga viszont, úgy látszik, pesti triászán keresztül értesült a pasquillusok megjelenéséről. Szemere Pál ugyanis 1811. január 5-én hosszú levélben számolt be a széphalmi mesternek az előző napon tartott triási gyűlésről, ahol Horvát István és Vitkovics Mihály társaságában többek között felolvasták Schedius Lajosnak, a pesti egyetemi professzornak Bécsből Horvát Istvánhoz intézett levelét. Schedius már ebben az 1810. december 27-én kelt levelében írja a bécsi hírek között Gustermann könyvének megjelenését.¹⁶

Az országgyűlésnek nem sikerült kieszközölnie semmiféle határozatot sem Piringer, sem Gustermann ellen. A felszólalások éppúgy eredménytelenek maradtak, mint amilyen eredménytelen lett végső fokon az egész nyelvkérdésért folytatott vita, s az egész országgyűlés.

Sárközy István, az egykor Csokonait pártfogoló somogyi földesúr, 1812. január 8-án csendes rezignációval írta Kazinczynak: „Én . . . betsülettel ki maradtam ezen . . . Diaetáról, melyről Druszád [értsd: Ferenc király] Handbilletjébe előre meg monta, hogy semmi nyakasságot meg nem szenved, semmi lármát, kiabálást meg nem hallgat, és minden ellenkezést erővel is kész lesz visszálni, s végre financiaie Planumát kivihesse, melytől . . . el nem áll. Mutatták is ezt eddig a véllünk közöltetett Acták. De nem is lehet másképp. Az őszi vagy téli gyümölcsök nagy részét a' dér szokta érlelni. Még sok van hátra, hogy az írások bételjenek. Az elpuhult Nemzettel nem is lehet másképp bánni! Gustermann is több kell még, hogy Tudósaink refutatiora tudjanak gerjedni.”¹⁷

Ebben az egyben, utolsó kijelentésében tévedett Sárközy. Míg ezeket írta, Pesten már javában készült egy tudós műhelyében a — refutáció.

Kovachich a haza védelmében

1812. március 18-án tartott közgyűlésén Pest megye elhatározta, hogy levéltára részére megszerzi Kovachich Márton György összes munkáit. Mégpedig nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem utasítást adott egyik tisztviselőjének, hogy „a még kéz írásban lévőket, nevezetesen a Haza védelméről készített munkáját napi bér mellett írassa le”.¹⁸

Ez a „haza védelmében” készített munka nem volt más, mint Gustermann könyvének tudományos cáfolata. S ugyanaz a Kovachich írta, akinek országgyűlés-történeti forrás-gyűjteménye egyúttal a nyelvkérdés történeti alapjait is biztosította az 1811/1812. évi diétának.

Kovachich munkássága a tudományos irodalom körébe esett, s így nem tartozott a Bessenyeivel meginduló és Kazinczyval folytatódó magyar, irodalmi megújulás köréhez. A nyelvi alapon támadó szépirodalmi megújulás a tudományos irodalom terén csak a nyelvészettel tartott fenn kapcsolatot. Ezenfelül Kovachich nem is írt magyar nyelven, a felvilágosodásnak nem-magyar ajkú, tudományművelő első nemzedékéhez tartozott. Mint történet-tudós, azt a tudományt művelte, melyből a népek eredetére, őstörténetére vonatkozó kutatásokon keresztül az irodalommal szoros kapcsolatban lépő nyelvészet is sarjadt.

¹³ Kazinczy lev. IX. köt. 96.

¹⁴ 1812. jan. 12. Uo. IX. köt. 223.

¹⁵ Diarium, 282–288.

¹⁶ Kazinczy lev. VIII. köt. 254.

¹⁷ Uo. IX. köt. 215.

¹⁸ Pest megye közgyűlési jegyzőkönyve. Pest vm. levéltára.

Volt azonban a történettudománynak egy másik kiágazása is, mely a nyelvtörténettel párhuzamosan, ugyancsak elvezethető a nemzeti gondolathoz: a hazai politikai jog története.

Kovachich voltaképpen erre az útra lépett. Hiába írt latinul és németül, hiába volt a felvilágosodás első, a nacionalizmustól még érintetlen nemzedékének tagja, a hazai jogtörténet-írás forrásgyűjtő munkájában találkozott a nemzeti szabadság gondolatával éppúgy, mint azok, akik a nyelvművelés oldaláról indultak el.

E találkozás azonban nem történt meg mindjárt. Kovachich hosszú életpályáján mintha valamennyi korabeli lehetséges magatartást kipróbálta volna. Nézetei többször is változnak, ingadoznak. Van idő, mikor a bécsi kormánykörökhöz közelít, majd családja eredetének megfelelően horvát patrióta érzelmeiket táplál egy ideig, mielőtt végérvényesen lekötne magát a magyarság ügye mellett.¹⁹

Az 1811/1812. évi országgyűlés idejére azonban a 68 esztendőes tudós az összegyűjtött történeti források hatalmas tömegével a háta mögött, megtalálta azt a magatartást, melyen többé haláláig nem változtatott.

Kazinczy 1812. május 1-én tudósította erdélyi barátját, Cserey Miklóst: „Éppen most küldöm vissza Udvar. Consil. Szirmay Antalnak a' Kovachich levelét, melyben ez a' nagy ember írja, hogy ő Gustermannnak I. Tómusát az elmúlt télen refutálta német nyelven 45 árkusnyi munkában, s most refutálja a második kötetet is. Azt írja, hogy a' Magy(ar) Jus Publicumra nagy kincs van az ő munkájában, de a' melynek nyomtatását nem igen fognák megengedni. Pest vármegyei Köz Gyűlésben végzette-el, hogy ez a' munka leirattassék, és a' Pest Vármegyei Archivba betétessek . . . Én a' mi jövő Gyűlésünkben fogom ezt proponálni Zemplénben, melynek Kovachich 1792. az én barátságom által Assessorává lett.”²⁰

Így segített Kazinczy újból agitatni a megyei életben, hogy az ébredezni kezdő magyar tudomány a cenzúra ellenére se maradjon hatást nélkül a nemzeti közvéleményre.

Kovachich Pesten, 1812. május 10-én, a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban fejezte be azt a művet, melyben a hazai történettudomány először szól meg a nemzetellenes propagandával szemben.²¹ Művének előszavában így hívja fel a figyelmet tudományos álláspontjára: „Véleményemet nem pusztán saját gondolataim alapján írtam meg, hanem gazdag könyvtár, több levéltár, ahová szabad bejárásom van és más források támogatattak.”²²

Előjáróiban megmondja az is, hogy nem azért ír, mintha a hazája ellen való gúnyolódásokat akarná elhárítani. Ez már megszokott dolog, és a szerző nem érdemelné meg a fontosságot, hogy vele foglalkozzanak. Munkája azonban alkalom arra, hogy a magyar államjogról való nézeteit kifejtse, a tévedéseket helyreigazítsa, s egyben összefoglalja mindazoknak a pasquillusoknak elfogult és téves állításait, melyeknek sorozata I. Lipót uralkodása alatt indult meg Flamitzer röpiratával, és tart egészen Gustermannig. Annak is tudatában van, hogy műve kéziratban fog maradni. De mindez nem tartja vissza attól, hogy az igazságot keresse és azt elmondja. Előszavát a saját, racionalista nemzedékére jellemző, higgadt szavakkal fejezi be, mely minden tudományos vizsgálódás alapfeltétele: „De ha ez a munka mégis napvilágot látna, akkor a kiadó okosságára és a cenzor szigorára lesz szükség, hogy belőle mindent, ami még az emberi szenvedélyekből maradt, kitoröljenek. Becsületemnek ez a megkímélése lesz igazi jutalma az igazságra való törekvésemnek.”²³

Aki az emberi szenvedélyeket teljesen ki akarja küszöbölni, hogy a pusztá igazságot keresesse, azt valóban nem sorolhatjuk a nacionalizmus képviselői közé.

Kovachich védőiratának teljes ismertetése és elemzése itt nem lehet feladatunk. Vizsgálódásaink szempontjából azonban rendkívül fontos az a kilenc pont, melyben az agg jogtörténész a hazai irodalomban először — összefoglalja a bécsi udvar nemzetellenes történeti propagandájának fő szempontjait és érveléseit. Ezek a következők:

„1. gyűlölettel befolyásolt szemlélet,

2. tudatlanság,

3. a magyaroknak hűtlenséggel és rebellióval való állandó vádolása,

4. a nemzetet ért szerencsétlenségek (mint pl. a tatárjárás, a mohácsi vész) örömteljes emlegetése,

5. a földesuraknak olyan beállítása, mintha javaikat jogtalanul szerezték volna a királyoktól, és mintha jobbágyaikkal zsarnoki módon bánának,

6. az uralkodóház ellen felkelőknek: Zápolya, Werbőczy, Bocskai, Rákóczi, Bethlen és hasonlóknak vak gyűlölete. Igaz, írja, hogy ezek a magyaroknál sincsenek jó emlékezetben, de már rég meghaltak, s nem lehet őket egyoldalúan megítélni. „ . . . und glauben diese Herren

¹⁹ WINDISCH ÉVA: Kovachich Márton György élete és munkássága. Bp. 1947. (Kézirat disszertáció, melyet a szerző szíveségéből használtunk.)

²⁰ Kazinczy lev. IX. köt. 437.

²¹ KOVACHICH, M. G.: Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn dargestellt von Ant. Wilh. Gustermann . . . Pest 1812. I—II. Bd. Orsz. Széchényi Kvtár kézirattára, Fol. Germ. 219.

²² Uo. fol. 5.

²³ Uo.

nicht, dass man aus jeder Regierung viel Gehässiges aufwärmen könnte?" — teszi hozzá világos célzással korának kormányzatára. A nemzeti királyokat, mint I. Mátyást például, gonosznak tüntetik fel csak azért, mert a nemzet választottjai voltak.

7. a magyarok a legsötétebb színben, az irokézekhez és a kannibálokhoz hasonlatosan szerepelnek,

8. a jelzett pasquillus-írók úgy tüntetik fel, mintha Magyarországnak a török alóli felszabadítása tisztán Ausztria és az örökös tartományok erejéből történt volna, holott ez az egész német birodalom és az egész európai kereszténység erejéből és érdekéből történt,

9. nevezett írók, különösen az újabb időkben az uralkodók korlátlan hatalomra való törekvése következtében, úgy tüntetik fel, mintha a magyarok már a vezérek korától despotikus hatalom alatt tartott rabszolgák lettek volna. A magyar nemzet mindig szabad volt, Európa többi népéhez hasonlóan."

Mindebből világos, hogy Magyarországon a nemzet védelmét nem a romantikus nacionalizmusnak „emberi szenvedélyektől” fűtött légköre kezdte meg a tudományban, hanem éppen az a higgadt, racionalista szemlélet, melyet a szenvedélyektől elvakult, nemzetellenes propaganda maga ellen kihívott.²⁴

Ugyanakkor Kovachich 5-ik pontjában felismerhető a további, nemzeti fejlődés teher-tétele is. Aki a nemzet védelmében akar írni, alkalmazkodni kénytelen a nemesség feudális szempontjaihoz is. Bécs legsikeresebb harci eszköze, mikor a valótlan, történeti ferdtések közé elvegyíti a valóságot is: a jobbágyok alávetett helyzetét. A kormányzat kezében ez csak pusztá eszközzé, s valódi törekvése nem a társadalmi igazságtalanságok megszüntetése, hanem a nemesi szabadság elfojtásán keresztül az egész nemzet ellenálló erejének megsemmisítése. Bécszet a felvilágosult abszolutista uralkodás jegyében a nem-német nemzeti sajátosságokat eltörölni vágyó, plebezett nacionalista szenvedély fűti.

Ez a rejtett „bécsi nacionalizmus” kelti életre a magyar nacionalista érzelmeket is. A racionalista módon feltárt igazság az írók nemzetébresztő tevékenységének gyújtópontjában kerül, s mindenekelőtt a szabad és független nemzeti múltat igyekszik megvilágítani a történettudomány és a nyelvkérdés segítségével. Azt a múltat, melyet a bécsi propaganda el akar ködösíteni. A védekezésnek ezt a gondolatát viszi tovább Kazinczy tekintélyével az ő személyes baráti köre, hogy előrevesse árnyékát a reformkor nagy irodalmi és politikai megmozdulásának.

Így lesz érthető előttünk Kazinczy episztolája: hogy miért fűzi egybe Dessewffy, Horvát István és a maga tevékenységét az országgyűléshez kapcsolódva. Nem más ez, mint az a jelenség, melyet már a bécsi titkosrendőrség megfigyelt: Magyarországon, ahol „az irodalom és politika karöltve jár, az írók láthatatlan egyháza — egyazon oltár lobogó fényénél” mutatja be áldozatát.

Dümmerth Dezső

Jókai és Aurbacher

Kedvelt témája lehetett Jókainak a *Melyiket a kilenc közül?* c. ismert elbeszélés meséje, mert 1856-os Vasárnapi Újság-beli megjelenése után 1858-ban helyet kapott a *Dekameron*-ban, majd 1898-ban dramatizálva is felbukkant mint „színi móka egy szakaszban”. Pedig a főcselekmény eredetisége eléggé kétes, ugyanis az ötlet magva sok tekintetben emlékeztet Ludwig Aurbacher német novellista *Volksbüchlein* (München 1827–1828.) címen kadott kétkötetes elbeszélésgyűjteményének egyik darabjára. Aurbacher nem volt önálló író, művelődéstörténeti képeiben és népszerű anekdoták feldolgozásaiban tudatosan aknázott ki egykorú és korábbi példagyűjteményeket, így *Muth über Gut* c. írása is csupán Jókai számára lehetett forrás, valójában távolabb kellene keresni igazi eredetét, mert nemzetközi vándoranekdota. A két novella közül Jókaié a kidolgozottabb. Mindjárt az elején nem tér a tárgyra, hanem nagyra méretezett kerülővel vezeti be mondanivalóját. Ettől kezdve azonban szaporodnak a párhuzamos szituációk és végül szinte azonos záróképpel fejeződik be a két novella. Mivel éppen leglényegesebbnek ítéltető fordulataikban mutatható ki kölcsönösség, Jókai közvetlen forrását Aurbacher munkájában jelölhetjük meg. De mert nem szövegszerűen rokonítható egyezésekről van szó, a helyzeti és hangulati megfelelések szinte mindig nehezen érthetők tetten. Néhány szembeszökő azonoságra azonban lehet példát idézni.

²⁴ A bécsi magyarellenes történeti propaganda és az egész problémakör előzményeire vö. DÜMMERTH DEZSŐ: Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében. FK 1966. 391–413. Lásd az itt idézett forrásanyagot.